

УДК 7035:37.018.51

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

А.В. Лопухівська (м. Київ)

У статті висвітлено змістове наповнення ключових понять проблеми, визначено особливості компетентнісного підходу, обґрунтовано суттєві характеристики комунікативної компетентності учнів сільської школи. Розглянуто тенденції розвитку творчої особистості школяра

Ключові слова: *комунікативна компетентність, тенденції розвитку, сільська школа, творча особистість, культура спілкування.*

Постановка проблеми. Соціальне замовлення суспільства вимагає переорієнтації освіти від знанневої парадигми до компетентнісної, у змісті якої на перше місце висувається сума якостей, які необхідні для розв'язання життєвих проблем. Забезпечуючи знаннями, школа має сприяти становленню соціально зрілої особистості, яка здатна самореалізуватися в умовах динамічного суспільства.

Потреба в компетентнісному підході виникла у зв'язку з необхідністю якісно змінити зміст освіти відповідно до сучасних світових стандартів, а також пов'язати знаннєву сферу з її застосуванням на практиці. Компетентнісна освіта за своєю сутністю зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, що зумовлює зміни в орієнтації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь учнів.

При компетентнісному підході до освіти задовольняється потреба опанування не окремими знаннями, вміннями та навичками, а здатністю використовувати їх в різноманітних ситуаціях, досягаючи при цьому високого рівня особистісного розвитку. Відповідно, мета освіти співвідноситься з формуванням у школярів ключових компетентностей, які вони мають засвоїти. Водночас виникає необхідність розширення і поглиблення досвіду спілкування учнів, стосунків між учнями і вчителями, школою і родиною.

Сучасній сільській школі потрібна система навчання, яка забезпечувала б освітні потреби кожного учня, повною мірою враховувала його інтереси і можливості. Учням сільської школи слід допомагати безболісно входити в систему міжособистісних, групових, сімейних, суспільних стосунків. Вирішальне значення має ефективне врахування позитивних чинників сільського способу життя: збереження народної культури, традицій, мови; життя дитини в природному середовищі; традиційне залучення учнів до сільськогосподарської праці; відкритість життя школи для сільської громади.

Найбільша інвестиція, яку може зробити суспільство, громада у соціальний розвиток особистості, – це забезпечити соціальний захист дитини, зберегти сімейне середовище, підтримати родину в скрутний для неї час. Інтенсивна міграція, нормативно-правовий хаос, зменшення чисельності сільських дітей призводять до економічного та соціально-культурного занепаду сучасного села. Відтак необхідно розвивати у школярів емоційне ставлення до способів облаштування суспільного життя і до людини як безумовної цінності,

Очевидно, що в сучасних умовах техногенного розвитку суспільства парадоксальним є те, що, з одного боку, кількість контактів та їх вплив на формування особистості зростають за рахунок оволодіння опосередкованими зв'язками через засоби масової інформації, мистецтво тощо, а з іншого – ці контакти досить обмежені. Тому збільшується відчуження від суспільства в процесі індивідуалізації, відчуття відокремлення від інших. Але в результаті тривалої взаємодії з навколишнім спектром соціальних, економічних, ідеологічних відносин відбувається процес входження людини в суспільну систему.

З огляду на викладене, особливої уваги потребує проблема розвитку комунікативної компетентності учнів сільської школи. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вирішення завдань, пов'язаних з розвитком культури спілкування особистості, яке є наслідком цього процесу. Специфіка формування комунікативної компетентності, її змістове наповнення залежить від віку дітей, навчального закладу, умов спілкування.

Аналіз останніх досліджень. Як свідчать дослідження, саме

компетентності є тими індикаторами, які дають змогу визначити готовність учня до життя, його подальшого розвитку. Формування компетентностей учнів зумовлене не тільки реалізацією відповідного оновлення змісту освіти, але й адекватних методів і технологій навчання. Утім, зміст і методика викладання будь-якого предмета мають певні специфічні риси стосовно формування компетентностей учнів.

Формування комунікативної компетентності учнів сільської школи має свої особливості, зумовлені специфікою навчально-виховного процесу з урахуванням обмеженого соціально-культурного простору. Водночас сільська школа, незважаючи на існуючі протиріччя в суспільстві і в ній самій, залишається значним стимулом для розвитку життя в селі. До того ж, соціокультурне середовище зумовлює формування у школярів ключових компетентностей та компетенцій.

Слід зауважити, що досить активно досліджуються окремі аспекти проблеми формування в учнів ключових і предметних компетентностей. Так, теорію освітніх компетенцій і компетентностей у шкільній освіті України обґрунтовано в роботах Н. Бібік, С. Бондар, Л. Ващенко, І. Єрмакова, О. Савченко, С. Трубачевої та ін. Методичні аспекти проблеми розкриваються у працях науковців – Т. Байбари, М. Вашуленка, І. Гудзик, Н. Коваль, К. Пономарьової. Загальний аналіз сутності поняття “компетентність”, порівняльну характеристику ключових компетентностей в європейських освітніх системах здійснили О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун.

Культурологічну концепцію змісту освіти з визначенням у ній ролі й місця ключових компетентностей розроблено російськими вченими В. Раєвським і А. Хуторським. Теорію ключових компетенцій у шкільній освіті висвітлено в працях М. Алексеєва, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Серікова, С. Шишова. Професійну компетентність педагога досліджували Н. Жукова, Л. Лаптева, В. Сластьонін.

На думку вчених, ключова компетентність є об’єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок,

ставлень тощо, які можна застосовувати в широкій сфері діяльності людини. Вона передбачає “засвоєння учнем не окремих непов’язаних один з одним елементів знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напрямку її набуття є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер” [5, с. 34]. Отже, однією із суттєвих ознак будь-якої компетентності, у тому числі й комунікативної, є особистісно-діялісна спрямованість.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про взаємозв’язок категорій компетентності та спілкування. Вчені К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Бодальов, М. Каган, О. Леонтьєв, А. Мудрик вважають, що спілкування і є комунікативна діяльність. Водночас, на думку Г. Андреєвої, Е. Короткова, В. Кричевського, спілкування – це особливий різновид комунікації. Відтак “спілкування – сукупність зв’язків і взаємодій людей, суспільств, суб’єктів (класів, груп, особливостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками та результатами діяльності” [1, с. 27].

Процесу спілкування як педагогічній проблемі надавали увагу Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Л. Петровська, С. Руденський. Дослідження Н. Кузьміної, В. Мясищева, А. Петровської, В. Сластьоніна підтверджують, що комунікативні вміння формуються у процесі спілкування. Відтак вивченням рівнів формування комунікативних умінь займалися Г. Айзенк, С. Єлканов, Ю. Жуков, В. Мотирко, Л. Хряцова.

Водночас вчені Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянніков ототожнюють поняття “комунікативна компетентність” та “компетентність у спілкуванні” і розглядають їх як здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з людьми.

Мета статті – розглянути тенденції розвитку комунікативної компетентності учнів сільської школи.

Основна частина. Слід підкреслити, що обмежений і постійний склад учасників взаємодії в будь-якій діяльності призводить до стандартизації поведінки, звуження можливостей для спілкування учнів. З огляду на це,

спілкування сільського школяра обмежене чисельністю населення, однак відрізняється детальним знанням оточення. Учні сільських шкіл з раннього віку мають можливість спілкуватися з природою, а завдяки цьому вчаться бути більш самостійними, більш упевненими в собі.

Обмеженість сільського середовища, сфери соціальних стосунків учнів, одноманітність життя зумовлює вузькість і маловекторність зразків поведінки, під впливом яких розвивається дитина. Хоча сільському школяреві доступні засоби масової інформації, але позначається дефіцит спілкування, новітньої інформації, недоступність культурних осередків, характерних для міста. Тому у школярів більш повільний темп культурного розвитку, нижчий рівень розвитку комунікативних навичок і мовної культури. Саме нечисленність особистих контактів, соціальний контроль поведінки з боку односельців, перевага неформальних соціальних стосунків заважає учню адаптуватися в умовах зміни освітнього простору і певного соціального статусу у новому колективі.

Відтак зростає роль комунікативної компетентності та визначення особливостей її формування у сільського школяра, оскільки саме компетентності, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних експертів, є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність учня до життя, його подальшого розвитку. У розумінні зарубіжних учених компетентність пов'язується з певними навичками діяльності, передусім – професійної. Хоча в європейській науці склалося й більш широке тлумачення цього терміну. Зокрема, експерти з освіти Ради Європи стверджують, що компетентності передбачають:

- спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби;
- комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок.

Отже, експерти країн Європейського Союзу визначають поняття компетентності як здатності ефективно й творчо застосовувати знання та вміння в міжособистісних відносинах - ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми як в соціальному контексті, так і в професійних ситуаціях. Кожна компетентність побудована на поєднанні відповідних пізнавальних

ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії.

Доречно також надати визначення компетентності, “як здатності приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими” [3].

За різними джерелами, зокрема за документами Ради Європи, у працях І. Єрмакова, А. Хуторського визначено ключові компетентності, серед яких є комунікативна компетентність, оскільки вона багатофункціональна. У цьому контексті комунікативна компетентність розглядається як складова більш загальних особистісних утворень учнів. Вона передбачає здатність успішно взаємодіяти з іншими, співпрацювати і розв’язувати конфлікти.

Водночас до комунікативних особливостей особистості відносять: комунікативний потенціал, комунікативну компетентність, комунікативні здібності, комунікативні навички та вміння, стиль спілкування, мотиви та потреби у спілкування, комунікативні якості. Теоретичний аналіз комунікативних особливостей дає змогу визначити такі, що відображають спрямованість особистості на спілкування, наявність комунікативних знань, умінь, навичок, комунікативну культуру і забезпечують ефективність комунікативного процесу. Рівень потреби у спілкуванні виступає компонентом комунікативних особливостей особистості, визначаючи її комунікативну компетентність.

Слід підкреслити, що змістовими компонентами компетентності є складові відповідної компетенції, якою володіє учень. Складовими комунікативної компетентності особистості є поведінкові відношення, здатність до участі в комунікативних ситуаціях. Поведінкові відношення стосуються співробітництва учнів, спілкування між ними (здатність діяти без конфліктів, виявляти активність та ініціативу, встановлювати дружні стосунки).

Як зазначають вчені ”комунікативна компетентність – це здатність людини брати на себе та виконувати різні соціальні ролі; уміння людини адаптуватися в різних ситуаціях, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування. Базовою основою формування комунікативної компетентності є також соціальний інтелект” [4, с. 41].

Отже, комунікативна компетентність означає сукупність комунікативних стратегій (мотиваційний компонент) і засобів (знань, умінь, навичок), які застосовуються в конкретній ситуації міжособистісного, групового спілкування з метою реалізації основних його функцій (повідомлення інформації, сприймання й оцінки, організації взаємодії та впливу), обумовлену попереднім досвідом взаємодії з іншими людьми; рівнем розвитку здібностей; індивідуальними рисами особистості.

З огляду на це, розвиток комунікативної компетентності є практичним аспектом проблеми встановлення взаєморозуміння між людьми. Як зазначають учені, “не навчивши спілкуванню та співпраці, ми не навчимо дітей учитися”. Відтак, компетентність не є сумою знань, умінь і навичок, а передбачає здатність осмислено їх використовувати.

Водночас в процесі спілкування формуються уявлення особистості про себе, осмислення своїх вчинків та їх результатів. У контексті компетентнісного підходу спілкування реалізується в побудові стосунків з однолітками на основі певних етичних норм, які визначають вчинки учнів. Саме у взаємодії відбувається усвідомлення учнем необхідності регуляції своєї поведінки, формується вміння захищати інтереси – власні та інших людей. З цією метою пропонується моделювання проблемних ситуацій, створення індивідуально-групових програм навчання спілкуванню, курсів за вибором, упровадження факультативів з культури спілкування.

Як наслідок, комунікативна компетентність передбачає здатність особистості спілкуватися, контактувати з іншими, для чого необхідний комплекс вербальних і невербальних умінь і навичок спілкування, адекватного сприйняття як дійсності, так і співрозмовника. Учень має вміти презентувати

себе, написати лист, заяву, заповнити анкету, вести дискусію тощо. Для засвоєння комунікативної компетентності в навчальному процесі фіксується необхідна й достатня кількість реальних об'єктів комунікації та способів роботи з ними для учня кожного ступеня навчання у рамках досліджуваного предмета чи освітньої галузі.

Відтак комунікативна компетентність характеризує здатність, готовність і культуру міжособистісного спілкування особистості в колективі. Ця динамічна структурована система характеризується певним змістом зв'язків між кожним вихованцем зокрема й колективом у цілому, виконує на кожному етапі розвитку школяра соціально-психологічні та педагогічні функції.

Особливістю середнього шкільного віку є наявність в учнів потреби у спілкуванні з дорослими й ровесниками, в спільній діяльності з ними. Як зазначають психологи, “підліток – «зачарована словом» особистість. Він починає цікавитися психологією, зростає його інтерес до інших людей, головне із самосвідомістю, що з'явилася, стає можливим і незмірно більш глибоке і широкое розуміння інших людей” [2, с. 259].

Проте, соціальні умови, в яких перебуває учень сільської школи, не дають йому повною мірою задовольнити ці потреби. Батьки, через нагальні проблеми, пов'язані з умовами життя на селі, зайнятістю господарством, не в змозі в достатньому обсязі спілкуватися з дитиною. Водночас без успішної комунікації неможливе узгодження конкурентних інтересів, пошук компромісів.

Саме в умовах колективної взаємодії засвоюються норми соціального співжиття, набувається культура спілкування, формується соціальний досвід. Прищеплювання школярам культури спілкування виявляється не лише у використанні засобів мовленнєвого етикету, а й в умінні слухати партнера, надати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з висловлюванням співрозмовника, в умінні вступати в контакти, висловити критичне зауваження у такій формі, щоб нікого не образити.

Водночас комунікативні вміння необхідні для організації педагогічно доцільних взаємних стосунків із учасниками педагогічного процесу.

Організація інформування учнів з питань спілкування сприяє ефективному засвоєнню знань, передбачає аналіз проблемних ситуацій, використання досвіду школярів.

Як наслідок, соціальний досвід набувається в процесі спільної діяльності та спілкування в певному соціокультурному середовищі. Перевага надається формуванню навичок практичної діяльності, розвитку в учнів критичного мислення, вміння працювати як індивідуально, так і спільно для вирішення поставленого завдання. Якщо робота ведеться безсистемно, має вигляд окремих заходів, вона не сприяє розвитку культури спілкування та соціальної активності учнів. Необхідно актуалізувати процес відбору таких форм і методів організації спілкування, які б забезпечили індивідуально-диференційовану роботу з учнями, враховувати соціальні чинники впливу на результативність суспільної діяльності в сільській школі, оскільки діти мають обмежену кількість суб'єктів спілкування.

З учнями середнього шкільного віку використовуються діалогічні методи навчання та виховання, а саме: дискусії, колективне обговорення проблеми, соціальні та політичні ігри, тренінги тощо. Підліткам більше до вподоби діяльність, яка дає їм можливість спілкуватись один з одним, адже для них головне – самоствердження, конкретна дія.

Однак підлітки, у яких простежується відсутність навичок у спілкуванні, не мають постійного кола спілкування. Вони неохоче налагоджують взаєностосунки з однолітками; встановлюють контакт із педагогами, але не завжди готові до взаємодії. Тому підлітки з відхиленнями у сфері спілкування потребують індивідуалізації соціально-педагогічної взаємодії.

Для набуття учнями соціального досвіду, уміння жити в суспільстві слід активніше залучати школярів до різних видів діяльності на основі діалогу, співпраці. Під час вибору видів діяльності одним із критеріїв має бути оптимальне сполучення суб'єктивного досвіду учнів і соціального способу поведінки, наявність внутрішньої мотивації.

Висновки. Узагальнюючи викладене, підкреслимо, що комунікативна компетентність – це інтегрована характеристика особистості, що виконує

функцію адаптації особистості в соціумі. Саме комунікативна компетентність забезпечує постійну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу сільської школи, спрямованих на успішну реалізацію поставленої мети.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич // Підручник. – К.: Академія, 2004. – 144 с.
2. Выготский Л.С. Психология подростка / Л.С. Выготский // Собрание соч. – Т. 4. – М.: Педагогіка, 1982. – 397 с.
3. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г. Кремінь]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов // Учебное пособие. – Л.: ЛГУ, 1989. – 278 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Бібліотека з освітньої політики // [під заг. ред. О.В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.

Modern trends in the development of communicative competence of students in rural schools

The article highlights the key concepts of meaningful problems, the peculiarities of the competency approach proved essential characteristics of communicative competence of students in rural schools. Trends for the creative individual student.

Key words: communicative competence, trends, local schools, creative personality, culture communication.